

Nyelvi tervezés és nyelvstratégia a Kárpát-medencében

PÉNTEK JÁNOS*

1. A külső régiók magyar közösségei számára a nyelvstratégia központi eleme a nemzetstratégiának, a nemzetpolitikának. A *Magyar nemzetpolitika. A nemzetpolitikai stratégiai kerete* című fontos dokumentum¹ ezt csak közvetve tükrözi. Implicit módon minden, a külhoni magyarságra vonatkozó passzusaihoz hozzá érthető a nyelv is, hiszen a külhoni magyarok sorsa, közösségeik fennmaradása és fejlődése, magyarságuk megőrzése, amelyért a magyar nemzetpolitika felelősséget vállal, mind alapvetően feltételezi az anyanyelv használatát, fennmaradását. Néhány esetben expliciten is megjelenik benne a nyelvi kérdés: a nyelvi jogok, a regionális nyelvi státus stb. Ennek a dokumentumnak a nyelvi kérdésekben implicit volta is indokolja, az Országgyűlés ismert határozata pedig előírja a nyelvvel kapcsolatos elvek, célok és eszközök explicitté tételét, részletesebb kifejtését.

Noha távolról sem tekinthetem magam illetékesnek a stratégia dolgában, számomra semmiképpen nem mellékes a kérdés: *stratégiára* vagy *stratégiákra* van-e szükség a nyelv vonatkozásában. A közös cselekvés szintjén a *sok* stratégia bizonyára kevesebb, mint az *egy*. A *sok* vagy következménye a megosztottságnak, vagy oka, motíválója ennek, további megosztottságot eredményez. Többféle stratégiát lehet alkotni

* A szerző a kolozsvári egyetem ny. nyelvészprofesszora, az MTA külső tagja, az MTA Kolozsvári Területi Bizottságának elnöke, a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet szakmai igazgatója.

¹ A Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Nemzetpolitikai Államtitkárságának szerkesztésében és kiadásában jelent meg, a továbbiakban *Nemzetpolitika* címmel fogok rá hivatkozni. Vö.: <http://www.nemzetiregiszter.hu/download/9/a2/00000/Magyar%20nemzetpolitika%20A4.pdf> (2012-07-02)

eltérő ideológiák alapján, eltérő érdekek és célok alapján, és ezek többnyire kioltják egymást. Van már tapasztalatunk abban, hogyan lehet zsákcába juttatni előremutató, konstruktív törekvéseket csak azzal, hogy sehova sem vezető, vele párhuzamos, néha tisztán teoretikus elképzelésekkel diszkreditálják őket. Azt pedig szintén közvetlenül tapasztaljuk a mindennapi életben és a politikában is, hogy a többségieknek volt és van ilyen stratégiájuk, amelyet a többségi ideológiák, pártok, kormányok következetesen valósítanak meg.²

Stratégiákról mégis beszélnünk kell olyan értelemben, hogy szükség van az „egész” lebontására, „részstratégiákra”, „területekre lebontott cselekvési tervekre” (Nemzetpolitika 35). A nyelv esetében is lenniük kell részelemeknek az általános stratégia keretén belül. Ilyen például az, hogy hatását tekintve mi áll a stratégia középpontjában: az anyaország és/vagy a külső régiók, a szórvány- és/vagy a tömb, a szimbolikus és/vagy a pragmatikus cselekvés, a múlt és/vagy a jelenre, a jövőre irányuló-e. Ezekben mind az a lényeg, hogy egy közös irányba konvergáljanak, abba a nyelvstratégiába, amely közvetlenül része a nemzetstratégiának. Az összetartó irányon kívül alapvető a részelemek egyensúlya és aránya.

És hogy saját fejtegetésemmel se maradjak meg az elmélet szintjén, máris jelezni szeretnék, javaslatként is, néhány olyan közös stratégiai célt a magyar nyelv, különösen a kisebbségi magyar nyelvhasználat vonatkozásában, amelyek meghatározhatnák közös cselekvésünk irányát. (1) *A magyar nyelv térvesztésének lassítása, megállítása, esetleg megfordítása.* A térvesztés földrajzi dimenziójának van tisztán népszaporulatbeli, aztán migrációs és asszimilációs komponense. A demográfiai mozgás irányát csak általánosabb nemzet- és társadalompolitikai eszközökkel lehet kedvezően befolyásolni. A nyelvcseré és az ezzel szorosán összefüggő asszimiláció okait többé-kevésbé ismerjük, az okok ellenében nyelvjogi, oktatáspolitikai eszközökkel lehet élni, és olyan szubjektív, szimbolikus befolyással, amely hatással van a beszélők attitűdjére. Funkcionálisan a magyar nyelv ellenében az expanzív világnyelv, az angol nyer mindenütt teret, és ennek ellensúlyozásában a

² A hivatkozott dokumentum is utal arra, hogy a korábbi cselekvési tervek tekintetében nem alakult ki konszenzus, nem volt koherens stb. (Nemzetpolitika 11).

művelődés-, az oktatás- és a tudománypolitikának vannak feladatai. A külső régiókban ehhez járul még a domináns államnyelvek szintén expanzív térnyerése az anyanyelv ellenében. Ennek következményeit kívánja folyamatosan orvosolni, amennyiben kitartó és következetes, a kisebbségi érdekképviselő nyelvpolitikája és oktatáspolitikája. (2) *Nyelvmegtartás – nyelvésztés.* Ehhez általánosan hozzájárulhat a színvonalas köz- és felsőoktatás, az olvasás, az irodalom, a kultúra egésze (a kulturális hagyományt is beleértve). Meghatározó az attitűd: a bátorítás, annak tudatosítása, hogy a magyarnak többletértékei vannak a magyar anyanyelvűek számára, hogy az igazi nyelvi otthonosság a mi számunkra ebben a nyelvben van. (3) *A közelítés, a konvergencia elősegítése a nyelv mozgásában.* Ezt célozza a nyelvi tervezésben a határtalanítás, a nyelvi műveltség színvonalának folyamatos emelése, a főváltozatok közössé, elérhetővé tétele minden beszélő számára.

A nyelvi tervezés elveiről, céljairól, a megvalósítás eszközeiről a nyelvészek között is voltak és vannak viták. De ma már talán viszonylag általánosan elismert cél a közelítés a nyelv mozgásában, a határtalanítás, a normapluralizmus, a nyelvhasználat bátorítása, a helyi változatok értékeinek elismerése, a két- és többnyelvűség értékeinek elismerése (magas szintű, anyanyelv dominanciájú, stabil kétnyelvűség) stb.

A nyelv esetében változatos és változékony jelenséggel van dolgunk: az élőnyelvnek regionálisan is eltérőek a mozgási tendenciái, változik a nyelvet használó közösségek helyzete. Alapelvnek lehet tekinteni, hogy nyelvi kérdésekben semmire sincs általános és mindent megoldó recept, még kevésbé olyan előrelátás, amely pontosan tudja, hol mi fog történni. Régióként újabb és újabb „problémák” merülnek föl, ezért is javasoltunk egy olyan kutatási programot a Termini keretében, hogy *Kisebbségi magyar nyelvi problémák és kezelésük.*³ Ez folyamatos munkát tesz szükségessé: folyamatosan bővülő, „karban tartott” adatbázisokat és korpuszokat, terepkutatást és körültekintő, a tágabb kontextusra is figyelő elemzést, ezekre épülő, megvalósítható és megvalósuló nyelvi tervezést.⁴ Mindezt publikációkban, internetes hozzáférhetőségben

³ Ennek céljait, megvalósítási módszereit, eljárásait, hasznosulását is kifejtettük: Termini 426–429.

⁴ Erre vonatkozó kutatási programunkat 4 alprogram keretében valósíthatnánk meg: 1. a határon túli lexikai adatbázis építése, 2. elektronikus írott adatbázisok építése, 3. kódváltási korpusz építése, 4. a kontaktuselemek gyakorisági vizsgálata (Termini 429–432).

elérhetővé kell tenni mindenki számára, aki részt vesz a stratégia megvalósításában. A másik irányból a politikának folyamatosan igényelnie kell a szakmai véleményt, a szakmai hozzájárulást, receptívnek kell lennie iránta. A szakmai eredmények csak úgy hasznosulhatnak, ha beépülnek a nyilvánosságba, és ha tekintettel van rájuk a kisebbségpolitika és a nemzetpolitika. Most, a *Magyar nemzetpolitika* című dokumentum, a 66/2011-es országgyűlési határozat alapján és a Nemzetpolitikai Kutatóintézet létrejöttével erre talán jobb esélyünk van, mint eddig.

2. A Terminiehez tartozó magyar nyelvi kutatóállomások munkatársai-
ban már a hálózattá szerveződés előtt és azóta is folyamatosan megvolt a készség és a törekvés arra, hogy szakmai munkájuk eredményei alkalmazhatók legyenek, alapjai lehessenek a nyelvi tervezésnek, és a megvalósulásban közvetlenül is hasznosuljanak. Ezt határozottan megfogalmaztuk a hálózat jubileumi kötetében is: „Mi úgy gondoljuk, hogy az abszolút tárgyilagosság illúziójának feladásával, de a szakmaiság szigorú követésével is elkötelezték lehetünk nyelvi közösségeink iránt. Ez azt jelenti, hogy a jelenségeket, a nyelvi folyamatokat abból a szempontból is értékeljük, hogy elősegítik-e a nyelvmegtartást, amely minden nyelvi közösség alapvető érdeke. És ennek rendeljük alá mindazt, amit a nyelvi tervezésben fontosnak tartunk. Egyébként kutatásaink megalapozásában, elemzéseinkben nagy fontosságot tulajdonítunk a modern (nyelv)technológiával folyamatosan építhető és kezelhető adatbázisoknak és a korpuszoknak. Elméleti és módszertani tekintetben fontos, hogy az a fogalmi, értelmezési apparátus, amellyel dolgozunk, hatékony és korszerű, lehetőleg mások számára is érthető és értelmezhető legyen. A hasznosulás, az alkalmazás lehetőségét a nyelvi tervezésben látjuk: többek között a nyelvi konfliktusok kezelésében, a nyelvi jogok érvényesítésében, az oktatásban, a nyelvi tanácsadásban és ismeretterjesztésben, szórványkörnyezetekben pedig néhol már a nyelv-élesztési (revitalizációs) programokban.” (Termini 10).

Az egyes kutatóállomások beszámolóiban és publikációiban ennek eddigi eredményeire bőven találunk adatokat, hasonlóképpen arra is, hogy a tervezett kutatások hasonló jelleggel hasonló célokat követnek. A kötetben szereplő beszámolómban közvetlenül Csernicskó Istvánra és az általa vezetett Hodinka Antal Intézetre hivatkozva állapíthattam

meg: „[...] a hálózati kutatóállomásokra általában is érvényes, hogy kutatóik [...] rendszeresen felvetik a nyelvi vonatkozású társadalmi problémákat: [...] az államnyelv oktatásának kérdését a helyi magyar tannyelvű iskolákban; a nyelvi alapú diszkrimináció kérdéskörét; a nyelvi emberi jogok és az oktatás összefüggéseit; az anyanyelvi oktatás kihívásait; a kétnyelvűség társadalmi és nyelvi vetületeit stb. Ezek azok a kutatási problémák, melyek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy közelebb kerüljünk az olyan kérdések megválaszolásához [...]: milyen szerepe van a magyar nyelvnek a kisebbségi közösségek nemzeti azonosságutadatában; hogyan lassítható a nyelvi asszimiláció (nyelvcseré) folyamata a határon túli magyar közösségekben; véghez vihető-e a nyelvi revitalizáció a nyelvcserén már átesett (szórvány)csoporthoz; milyen típusú kétnyelvűség jellemző ma, és milyen (volna) kívánatos a kisebbségi magyar közösségekben, s milyen út/utak vezet(nek) ehhez; milyen mértékű, illetve hogyan csökkenthető a nyelvi hiány; hogyan szolgálhatja a leghatékonyabban az anyanyelvi nevelés a nemzetrészt nyelvi és társadalmi céljainak elérését stb.” (Termini 405).⁵

3. A tízéves közös munka tanulságai és saját naponkénti tapasztalataink alapján fogalmazódott meg munkánk stratégiai célja: „Kétségtelen, hogy a kisebbségi nyelvi közösségek megmaradását a nyelvmegtartás általános nyelvstratégiai célja szolgálja, valamint az anyanyelvhasználat szabad, korlátozás, hátrányos megkülönböztetés és félelem nélküli használatának biztosítása. A nyelvészeti kutatásoknak a külső régiókban jelentős mértékben ehhez kell igazodniuk, bizonyos értelemben ezt kell szolgálniuk.” (419–420).⁶ Általánosabban, nagyon tömör szövegezésben a nyelvészeti, közelebről a szociolingvisztikai kutatások megállapításaira épül az a vitaindító is, amelyet az EMMI kultúrpolitikáért felelős helyettes államtitkára felkérése É. Kiss Katalinnal együtt terjesztettünk a 66/2011. számú országgyűlési határozat által előírt, a magyar nyelv

⁵ A továbbiakban hasonló tartalmú beszámoló a 408–416. oldalakon.

⁶ Ennek az idézetnek a folytatása: „Figyelembe kell azonban venni az egyes régiók, a régiókon belül az egyes közösségek helyzete és igénye közötti jelentős különbségeket. Lényeges különbség van mind a nyelvstratégiai célok, mind a nyelvészeti kutatások, alkalmazások témái, lehetőségei között a nagy- és a kisrégiók, az őshonos és a migráns magyarok viszonylatában (migráns magyarok jelentős számban csak Ausztriában vannak).” (Termini 420.)

helyzetének elemzésére létrehozott egyeztető fórum elé 2012. március 1-jén *Magyar nyelv, magyar nyelvhasználat a Kárpát-medence külső régióiban* címmel.⁷ Ennek egyes pontjaihoz kapcsolódva fejteném ki konkrétan, példákat is említve, melyek azok a témák, amelyekben jelentős a nyelvészeti kutatások és elemzések eddigi hozzájárulásai, és melyek azok, amelyekben ez a hozzájárulás folyamatos lehet.

A nyelvmegtartás egyik alapvető feltétele a dokumentumban megfogalmazott *optimista jövőkép, bizakodó magyarságkép*, az etnyelvvi vitalitás erősítése. Ez most különösen aktuálissá vált a 2011-es romániai népszámlálási adatok egy részének nyilvánossá válásával. Az egyik kérdés ezzel kapcsolatban a számbeli adatok interpretálása, az apadás tényezőinek, azaz okainak feltárása. Szakmai előrelépésnek tekinthető, hogy a tíz évvel ezelőtti elhallgatáshoz képest⁸ a demográfusok már „intergenerációs asszimiláció”-ról és „nemzetiségváltás”-ról is beszélnek, ilyet is beismernek és elismernek, és a kettőt együtt 15%-nyira teszik (Kiss–Barna 2012: 68–69). Noha a számszerűsítésnek most is vannak nehézségei, Szilágyi N. Sándornak az asszimiláció és a nyelvcsere viszonyát alaposan elemző tanulmányának köszönhetően ebbe most már mélyebben bele lehet látni (Szilágyi N. 2005). Az ezzel kapcsolatos módszertani nehézségek sem indokolják viszont, hogy *asszimiláció, disszimiláció* (vagy legalábbis ennek egyik „fajtája”) helyett a *nemzetiségváltás* eufemizáló, kódösítő terminusát használják.

A tiszta beszéd ebben az esetben nagyon fontos, mint az is, hogy miként lehetséges a kedvezőtlen demográfiai tények ellenére olyan diskurzust folytatni, amely a bizakodó jövőképet erősíti. A rossznak is lehet jó hatása. Közismert, milyen felrázó, ösztönző hatása volt 1784-et követően Herder jóslatának és II. József nyelvrendeletének. Mindkettőnek vannak párhuzamai a mai kisebbségi helyzetben: ma is vannak Herderek és nyelvrendeletek. És ha nem hetenként hangzanának el, jelennének meg a sajtóban a nemzetihalált vizionáló előrejelzések, és ha nem erre hivatkozna viszonylag gyakran a kisebbségpolitika, akkor ennek ébresztő hatása is lehetne. Ha destruktív, demoralizáló a diskurzus, akkor maga is a kedvezőtlen folyamatot

⁷ É. Kiss Katalin–Pétek János: Magyar nyelv, magyar nyelvhasználat a Kárpát-medence külső régióiban. Vitaindító: [http://magyarnyelvert.hu/a-magyar-nyelv-es-a-kulhoni-magyarsag/\(2012-07-02\)](http://magyarnyelvert.hu/a-magyar-nyelv-es-a-kulhoni-magyarsag/(2012-07-02))

⁸ Akkor csak a migrációt és a „negatív népmozgalmi egyenleget” tekintették a nyilvánvaló apadás tényezőinek.

erősíti. Demográfusaink részéről eddig egyetlen, vigasznak szánt megállapítást olvashattunk: a románok is apadnak. Ennél azonban jóval többről van szó: a romániai magyarság vonatkozásában nyelvileg is világossá kell tenni, hogy a *kevesebb* nem a *kevés*nél jelent *kevesebbet*, hogy a *kisebbség* nem jelent *kicsinységet*, gyengeséget. Az sem lényegtelen, hogy mihez viszonyítjuk saját létszámunkat. Az 1990 utáni első kisebbségpolitikai szövegek is annak megállapításával kezdődtek, hogy „csak” 7,1% vagyunk, most „csak” 6,5%. Látnunk és láttatnunk kell azonban azt is, hogy ez a *kisebbség* még mindig a *legnagyobb* Romániában, hogy Erdély népességének még mindig egyötöde magyar, hogy a Székelyföld dominánsan, 70–80%-ban magyar, vagy, hogy pl. Kolozsvár ötvenezres magyarsága még mindig jóval több, mint a romániai németek összlétszáma. : Közösségünknek nemcsak dicső múltja van, amelyre túlságosan is gyakran hivatkozunk, hanem mozgalmas, teremtő jelene és jövője is, amennyiben nem csak a meg nem született gyermekekért keseregünk, de azokra is jobban figyelünk, azokkal is jobban törődünk, akik megszülettek, itt vannak iskoláinkban, és színvonalas oktatásra, támogatásra várnak. Az ő iskolaválasztásukat, támogatásukat, ösztönzésüket szolgálja az általunk létrehozott és 9 éve működtetett Nyilas Misi Tehetségtámogató Program.

A nyelvmegtartás stratégiájában kulcsszerepe van magának a kisebbségpolitikának és a történelmi egyházaknak. A nyelvmegtartást célzó politikai cselekvés hatékonyságára bizonyára fontos adalékkal szolgál majd, ha a demográfiai apadás erdélyi térképére a közeljövőben rá lehet vetíteni a plurális erdélyi kisebbségpolitika soron levő helyhatósági választási eredményeinek térképét. Az egyházak esetében pedig már eddig is elvárható volt, hogy következetesek legyenek a nyelvvel kapcsolatos döntéseikben (hitoktatásban és egyházi, hitéleti gyakorlatukban), mint az is, hogy ebben is ökumenikus összehangoltság érvényesüljön. Az egyházak szerepe döntő a nyelvmegtartásban, és az olyan kivételes esetektől eltekintve, mint a moldvai magyarok, ahol az egyház nem biztosítja a hitéleti szabad nyelv választás lehetőségét, és ezzel az asszimilációs nyomást erősíti, kétségtelenül szimbolikusan és valóságosan is betölti ezt a kivételes szerepet, de – mint az eltérő helyi „gyakorlatok” mutatják – nem mindig következetesen és nem mindig összehangoltan. Ehhez is támpontokat lehetne találni a Kárpát-medencei magyar nyelvi tervezés elméletében és gyakorlatában.

4. Ma már triviális megállapítás, hogy a kisebbségi magyarok identitás-szerkezetében legfontosabb a nyelv (lehet, hogy ez változni fog a kettős állampolgársággal). A nyelvnek az identitás-szerkezetben elfoglalt helye és szerepe különbözik az egyes etnikumoknál, ezért is félrevezető, a stratégia szempontjából sem produktív egyformán tekinteni ezekre, uniformizálni őket. Két példa erre a 2011-es romániai népszámlálás anyagából: 1. Táncczos Vilmos, aki a moldvai magyarok nyelvi helyzetének bizonyára legjobb ismerője, 2011-ben közvetlenül, biztosként részt vehetett a népszámlálásban. Részletesebben előadott tapasztalatai alapján az egyik lényeges következtetése: „A modern népszámlálások kategorizációi (állampolgárság, anyanyelv, etnikum, vallás) nem teszik lehetővé, hogy erről a bonyolult identitás-szerkezetről számszerűségben is valós képet kapjunk, ugyanis a valóban fontos identitástényezők nem felelnek meg azoknak az identitástényezőknek, amelyekkel a modern polgári nemzeti identitás-szerkezetek körülírhatók.” (Táncczos 2011: 283). Noha nekem az a véleményem, hogy az identitás-szerkezetek elsősorban nem a „modern polgári nemzeti voltukban”, illetve ettől való elmaradottságaikban különböznek, Táncczos következtetése alapvetően fontos. 2. Bizonyára hasonló oka van annak, hogy ugyanennek a népszámlálásnak az adatai szerint az elvárásokhoz viszonyítva országosan is mérséklődött a román disszimilációja: „[...] a magukat romának vallók számának a növekedése jelentősen mérséklődött: a [z] 1992–2002 közötti 33 százalékról (,) 2002–2011 között 16 százalékra.” (Kiss–Barna 2012: 11). Az olyan diaszpóra-népeknek, mint a roma, teljesen eltérő az identitás-szerkezete, jóval kisebb szerepe van benne a nyelvnek vagy akár az etnicitásnak, így a román (vagy a magyar) identitás vállalása (választása) akár mimikrinek is tekinthető, amely nem gyengíti az ő, egészen más tényezőkben gyökerező identitásukat.

Akár a rejtőzködés jelének is tekinthető, hogy Kolozsváron jelentős számban voltak olyanok, akik nem nyilatkoztak nemzetiségükről (Kiss–Barna 2012: 66–68). Bizonyos jelek alapján erről némelyek úgy gondolják, hogy ők többségükben magyarok, és hogy a kérdező biztosok manipulálása befolyásolta őket (esetleg nem is kérdeztek rá a nemzetségre). De mint minden nyelvi vagy etnikai rejtőzködés, ez is több más tényezőre is visszavezethető: közömbösségre, félelemre stb.⁹

⁹ A nyelvről mint a rejtőzködés eszközéről l. Sorbán 2009.

Az elmúlt két évtized kisebbségpolitikájának egyik legvitathatóbb pontja nemzetközi és az egyes országok szintjén is az uniformizálás elve. Azt az egyes személyek tekintetében kétségbe nem vonható elvet, hogy mindenkit azonos jogok illetnek meg, változatlanul érvényesnek tekintik (akik egyáltalán elismerik a kollektív jogokat!) az egyes nyelvi és etnikai csoportokra. Mivel azonban ahogy egy közösséget nem szabad megfosztani jogaitól, úgy rákényszeríteni sem célszerű olyan jogokat, amelyeket ő nem igényel, és amelyekkel élni sem képes. Ezért az általános elvet úgy célszerű átfogalmazni, hogy minden ilyen csoportot, közösséget olyan jogok illetnek meg, amilyeneket igényel. És ezt a jogigényt legpontosabban maga az illető közösség képes meghatározni: nem a többségeket képviselő hatóság vagy szakmai elit, és nem is az anyaországi politikai vagy értelmiségi elit. Mindkettőnek el kellene fogadnia a kisebbségi közösség által megfogalmazott jogigényt. Ebbe a csapdába esett bele a romániai magyar érdekképviselő is, amikor pl. mind az országos, mind a megyei oktatási hatóság szintjén maga próbálta egyformán képviselni mind a 18 romániai kisebbséget, és ez többnyire saját közössége számára bizonyult a legkevésbé hatékonyak.¹⁰

5. Előterjesztett vitaanyagunknak a *Hatékony és következetes nemzetpolitika, kisebbségpolitika, nyelvpolitika, jogvédelem* alcímet viselő pontja arra hívja föl a figyelmet, mennyire fontos a nyelv jogi státusának folyamatos javítása és legalább regionális szinten a *hivatalos nyelvi státus* elérése.¹¹ Hasonlóképpen fontos a nyelvhasználati jogok biztosítása a lehető legszélesebb körben. A státus tekintetében még a szakmai nyilvánosságban is érzékelhető a bizonytalanság a *hivatalos* és a *hivatali* értelmezésében: némelyek ez utóbbit előszeretettel terjesztik ki az előbbire. Hasonlóképpen sokak számára tisztázatlan, mit jelent a magyar vagy a román nyelv hivatalos státusa az uniós intézményekben. Különösen a csatlakozás utáni időszakban voltak olyan vérmes remények, hogy ez már *ab ovo* kiterjed a helyi státusra, használatra is. A nyelv presztízse szempontjából lényeges nyereség, hogy az uniós intézményekben a magyar is hivatalos nyelvként használatos, a helyi jogi, poli-

¹⁰ Részletesebben erről: Péntek 2011.

¹¹ Ezt a jogos igényt a *Nemzetpolitika* is kiemelten tárgyalja (19).

tikai státus tekintetében viszont ennek láthatóan nincs jelentősége. Inkább az érzékelhető, hogy nemzetközi szinten elakadt az a korábbi biztató folyamat, amely a nemzetközi jogban előírásokkal (nemcsak ajánlásokkal) kodifikálná a nyelvhasználati jogokat. Napi tapasztalat, hogy ebben a tekintetben korábbi hagyományos, örökölt vagy szerzett jogok is sérülhetnek, néha éppen a többnyire megfoghatatlan „európai normára” való hivatkozással, és ez a korábbi jogok szűkülését, sérülését eredményezheti az európai jogi, politikai környezetben.

A kisebbségpolitika több mint két évtizedes gyakorlatából a nyelv vonatkozásában is hiányzott annak elkülönítése és tiszteletben tartása, hogy mi az, ami ebből elvi kérdés, és emiatt konszenzuális egyetértést igényel, és mi az, ami bizonyos értelemben konjunkturális, tehát ilyen értelemben politikai alku tárgya lehet. A nyelvhasználat esetében ez az elvi alap könnyen meghatározható: az etnicizmussal együtt a lingvicizmus határozott elutasítása. A kettő szorosan összefügg egymással, és azt jelenti, hogy minden körülmények között elfogadhatatlan a korlátozás és a hátrányos megkülönböztetés nyelvi és/vagy etnikai alapon.

Az előző század örökségeként a kelet-európai régióban láthatóan hosszas és nehéz folyamat annak visszaépülése az emberek tudatába és napi cselekvésébe, hogy az embernek kiterjedt jogai vannak, lehetnek, hogy élnie lehet, élnie kell a jogaival, sőt további jogigényei és jogos igényei lehetnek. Ez az emberi méltóság alapja, a kisebbségi létnek pedig a legkevésbé elviselhető része éppen a méltóság hiánya, a folyamatos másodrendűség érzése, a megaláztatás. A joggal viszont együtt jár a polgári kötelesség, kötelezettség naponkénti teljesítése is. Az elmúlt két évtized szabadsága, kisebbségpolitikája kétségtelenül a nyelvhasználati és más jogok kiterjesztésében érte el a legtöbb eredményt. És szakmai intézményeink (nyelvi irodáink is) folyamatosan gondoskodnak róla, hogy az emberek ismerjék a nyelvhasználattal kapcsolatos jogukat, az ehhez szükséges források, eszközök is naponként gyarapodnak (tájékoztató kiadványok, szótárak, internetes források). Ennek ellenére gyakran éppen a polgári méltóság, „bátorság” hiányzik: egyrészt a jogtudat és a jogigény, másrészt pedig az, hogy éljenek a meglévő jogaikkal. Mint ahogy általában is hiányzik országainkban, hogy az emberek már eleve társítsák a szabadsággal a felelősséget, a joggal a kötelességet. De ez messzire vezet a nyelvstratégia témakörétől.

A nemzeti elfogultságok és törekvések miatt, a történelem igazolása vagy manipulálása érdekében a jog és a használat szempontjából általában a tulajdonnevek (földrajzi nevek és személynevek), de még a nyilvánosságban megjelenő intézménynevek is más megítélés alá esnek, mint a köznevek. Annak ellenére, hogy azok is szerves elemei minden nyelvnek. A Kárpát-medence magyar régióiban az elmúlt két évtizedből könyvtárnyi irodalma van az ezzel kapcsolatos hol botrányos, hol nevetséges esetek leírásának és elemzésének. A nyelvészek ezeknek a tisztázásából is kivették a részüket minden régióban. A Terminiben elkezdett, de pályázati források hiánya miatt meg nem valósult kutatási tervünk a földrajzi nevek határtalanítása (Termini 359–396). Az ehhez, különösen a személynevekhez fűződő jogokkal a nagyközönség még kevésbé van tisztában, mint általában egyéb nyelvi jogaival. Erdélyben például azzal, hogy már 1990 előtt is a román névjog liberális volt: jogi előírás nem korlátozza sem a névválasztást, sem a névhasználatot. És néha a magyar közélet szereplői sincsenek azzal tisztában, hogy pl. a földrajzi nevek átültetése egyik nyelvből a másikba nem fordítást jelent, hanem azt, hogy az egyik nyelvben használatos nevet helyettesítjük azzal a névvel, amelyet a másik nyelv beszélői használnak. Bizonyára ennek a tájékozatlanságnak volt a következménye az, hogy a nagyváradi román utcanévek magyarítását fordítói irodára bízta, és ott valóban le is fordították őket, a nagyváradi magyarok legnagyobb elképedésére.

6. Vitaindítónk következő pontjában azt a nyelvstratégiai célt fogalmaztuk meg, hogy „*Minden magyar számára elérhető anyanyelvi oktatás és kultúra*”. A kisebbségi magyar identitás szerkezetével is összefügg, hogy az asszimiláció a nyelvcserevel kezdődik, a nyelvcsere előtt pedig ott van a kétnyelvűség szubtraktív, másodnyelvi dominanciájú formája. Ez a folyamat egyik fázisában sem visszafordíthatatlan. Sőt a nyelvcsere után is lehetséges nyelvi revitalizáció, revitalizációs oktatás. A kétnyelvűség típusát jelentős mértékben meghatározza az oktatás. A szakirodalomból látható, hogy az oktatásnak nincs ebből a szempontból ideális vagy általános modellje, a szakirodalomban sem egyértelmű, ki mit tekint kétnyelvű oktatásnak, ki hogyan értelmezi a *domináns* jelzőt a kétnyelvűség esetében. A magyar oktatás nyelvileg (dominánsan) magyar (nem etnikusan!), azaz eszköze az oktatásnak,

de számolni lehet és kell az anyanyelv szimbolikus értékelésével, a szimbolikus megismerésben betöltött szerepével, noétikai és etikai funkciójával egyaránt. Az államnyelv ideális esetben hatékonyan oktatott (tan)tárgy, fontos abban a tekintetben, hogy a kialakuló kétnyelvűség magas szintű, stabil és hatékony legyen. Mindezek miatt lényeges a tannyelv megválasztása: az 1. nyelv kognitív és érzelmi többletei miatt. Ezt minden régióban részletesebben és közérthetően kifejtettük az iskolaválasztás előtt álló szülőknek. A folyamat további fázisaiban is fontos szerepe lehet a kódváltásnak (ezzel a Gramma és a Hodinka Intézet munkatársai foglalkoztak részletesen). Ami a *domináns* jelzőt illeti: a kétnyelvűségben ez a nyelvi kompetenciára vonatkozik, nem a beszéd mennyiségére (ennek értelmezése nem egyértelmű az erdélyi szociológiai szövegekben).¹²

A Termininek az oktatással kapcsolatos további kutatásait abban a programban részleteztük, amelyet a jubileumi kötetben *Az oktatás nyelvi kérdései* címmel írtunk le, két alprogramba sűrítve elképzeléseinket: 1. Nyelv, oktatás és nyelvoktatás: problémák, kihívások, megoldási lehetőségek, 2. Adalék az oktatáskutatáshoz: pszicholingvisztikai vizsgálatok a szórvány körében (435–437).

A saját kultúra ellenében, nem annak más dimenzióba helyezéseként vált divatossá a *multikulturális*, *multilingvális* modell ajánlása a kisebbségi közösségek számára. Ezt propagálta többek között a kolozsvári egyetem is. A verbálisan meggyőzően előadott ilyen modellek mögött azonban rendszerint mégis a többségi felügyelet, dominancia működött és működik, az egyirányúság: a kisebbség teljes nyitottsága a többségi nyelv és kultúra irányában és a többség elzárkózása a kisebbségi nyelv és kultúra megismerésével és elfogadásával szemben. Az *interkulturalitás* mostanában egyre inkább hangoztatott eszméje (a kolozsvári egyetem újonnan megválasztott vezetősége részéről is) szintén csak akkor válhat elfogadhatóvá és produktívvá, ha a nyelvre és a kultúrára egyaránt kiterjedő kölcsönös nyitottságot és elfogadási készséget jelent többség és kisebbség viszonyában. Ehhez jelentős mértékben hozzájárulhatna az egyes nyelvekben megnyilvánuló eltérő nyelvi

¹² Mindezekre nézve a legújabb publikációkból lényeges hozzájárulás: Bálint–Péntek szerk. 2009; Gál 2010; Bartha–Nádor–Péntek 2011.

világkép kölcsönös megismerése, a mentális, pszichológiai, szociológiai, kulturális másság alaposabb feltárására irányuló szakmai munka mindkét oldalról. Ezzel az elképzeléssel állítottuk össze három alprogramban kifejtett hálózati kutatási programunkat: *A fordítás és a korpusztervezés problémái kétnyelvűségi helyzetben* (Termini 432–435). Ez kutatásként, nyelvi tervezésként, illetve ennek megvalósításaként kiterjedne a tankönyvfordításokra és a hivatalos szövegek, nyomtatványok fordítására, kétnyelvű szótárak és kulturális szótárak szerkesztésére, a földrajzi nevek standardizálására.

7. Vitaindítónk következő pontjában *A magyar nyelv presztízsének, használati és gazdasági értékének növelése* szerepel mint fontos nyelvstratégiai feladat. Több attitűdvizsgálat is igazolja, hogy a nyelv presztízse, értékelése tekintetében jelentős különbség van 1. a külső régiók és az anyaország magyar beszélői között, 2. a külső régiókban is a belső és a külső értékelés között, 3. a kisebbségi beszélők körében a szimbolikus értékelés és a pragmatikus döntések között. A külső megítélés lényeges javításához a nyelvészet közvetlenül alig képes hozzájárulni. Annál inkább szerepe lehet ebben a magyar tudománynak, a magyar irodalomnak, a magyar gazdaságnak, a magyar politikának, a külső régiókban is a magyar vállalkozások és vállalatok jelenlétének, működésének.

Annak idején, 10–12 évvel ezelőtt egy magyarországi konferencián némi megdöbbenés fogadta az egyik előadónak azt a vízióját, hogy a jövőben az egyes nyelvek értékét kizárólag azok pénzben kifejezhető értéke határozza meg. Igaz ugyan, hogy valóban mindennek az értéke egyre inkább a pénzhez kapcsolódik, és egyre nyilvánvalóbb egy-egy nyelv ismeretének, használatának gazdasági értéke, mindez nem kérdőjelezheti meg azt, hogy különösen kisebbségi közösségeink léte és kultúrája jelentős mértékben a nyelv hagyományos szimbolikus és kulturális értékére, értékelésére épül. Nem nehéz észrevenni, amire korábbi dolgozataimban is több ízben utaltam, hogy a kisebbségiek veszélyeztetett és emiatt védekező identitásában rendkívül magas a nyelv szimbolikus (fel)értékelése, miközben egyre inkább csökken a nyelvnek a nyelvválasztásokban megmutatkozó pragmatikus (le)értékelése. Ünnepeken, ünnepnapokon fontos az anyanyelv, a hétköznapokban, a meghatározó döntések meghozatalakor már jóval kevésbé.

Ahhoz, hogy ez a feltűnő ellentmondás oldódjon, hogy a beszélők, a szülők felismerjék, elismerjék az anyanyelv többletértékeit, a magyar nyelv használati értékét is, ahhoz elsősorban az oktatás színvonalán kellene lényegesen javítani. És az is kívánatos volna, hogy az oktatás minél nagyobb mértékben terjedjen ki a gyakorlati, szakmai pályákra. Ezért a Termini javasolt kutatási témái közül *Az oktatás nyelvi kérdései* címet viselőben felvázoltuk, milyen alkalmazott nyelvészeti, nyelvi tervezési feladatok vannak az anyanyelvi nevelés és a nyelvvoktatás területén. A nyelvválasztást jelentős mértékben javíthatná, az oktatási intézmények megmaradását is az biztosíthatná, ha minden régióban javulna a magyar közoktatás színvonala. Ez tehetné vonzóvá ezeket az intézményeket akár a többségiak számára is. Ebben az az elvárás is benne van a szülők részéről, hogy „a magyar iskolákban végzett diákok jobban érvényesülnek, mint az államnyelven tanuló magyar anyanyelvű társaik. Ehhez az is szükséges, hogy a magyar tannyelvű iskolák jó színvonalú államnyelvi és idegen nyelvi képzést biztosítsanak.” (Termini 435). A külső régiókban tenni is kell azért, hogy nyilvánvalóvá váljék általában a nyelvi kompetencia, különösképpen pedig a két- és többnyelvűség „gazdasági” haszna.

Hasonlóképpen fontos, hogy a magyar nyelvű felsőoktatás is színvonalas legyen, és az is, hogy folyamatos figyelem és támogatás kísérje azokat az egyetemi hallgatókat, akik román nyelven végzik tanulmányaikat. Semmiképpen nem helyeselhető az az ideai oktatási támogatással kapcsolatos döntés, hogy ez csak azokra a hallgatókra terjed ki, akik magyar nyelven végzik tanulmányaikat. A felsőoktatás jelenlegi rendszerében, mivel pl. Romániában a lehetséges szakoknak csak mintegy egyharmada tanulható magyar nyelven, nincsenek meg a szabad tantervválasztás feltételei. A pályaválasztás, a szakválasztás nem szűkíthető le a csak magyar nyelven tanulható szakokra, ez perspektivikusan magyar közösségeink pozícióit is gyengítené, sőt inkább értékelni és támogatni kell azt, ha a magyar fiatal érettségi után vállalja a román nyelvű képzés nehézségeit. Mint ahogy továbbra is jeleznünk kell azt a hiányt, hogy Kolozsváron, ahol tízezernyi magyar hallgató tanul, nincs olyan elit kollégiumi központ, amely mindenki számára, a román intézményekben tanulóknak is további felkészülési, magyar szaknyelvi képzési lehetőséget biztosíthatna.

Az európai és a Kárpát-medencei szerveesebb és nyitottabb kapcsolatok nyomán magyar szempontból egyre aktuálisabbá válik az egységes felsőoktatási és közoktatási térség átgondolása, kialakítása.¹³

8. Előterjesztésünk utolsó részében azt vázoltuk föl, mi az, ami elvárható a nemzetpolitika és a tudománypolitika részéről a nyelvstratégia szakmai, nyelvészeti megalapozásában. Amikor ezt szóvá tesszük, nem személyes és nem is kizárólag szakmai ambíciók vezetnek bennünket, és ha a nemzetpolitikát és a tudománypolitikát egyaránt említjük, ezt azért tesszük, mert az a véleményünk, hogy a nyelvstratégia sikeres megvalósításában a kormányzat mellett a Magyar Tudományos Akadémiának is fontos szerepe és felelőssége van.

A nemzetpolitika stratégiai kerete nyelvvel kapcsolatos utalásainak túlságosan implicit jellege tovább éltheti azt a valószínűsíthető álláspontot, hogy a nyelv annyira természetes, hogy azzal nem is kell külön foglalkozni, vagy azt – ami szintén elterjedt közvélekedés –, hogy a nyelvi kérdésekhez mindenki ért (ezt most erősíti az interdiszciplinaritásra való hivatkozás). Tény azonban, hogy a dokumentumban „a külhoni magyarok vonatkozásában” kifejtett 15 cselekvési terület között a nyelv nem szerepel, annak ellenére, hogy jelentős vagy döntő mértékben nyelvi kérdés a megmaradás, a szórványok és a diaszpóra sorsa, a színvonalas, versenyképes köz- és felsőoktatás, a tudományos képzés és a tudományművelés, a kultúra, az egyház, a média. Ezek mind olyan területek, amelyek elsősorban nem etnikusan magyarok, hanem nyelvileg. Vagy ha igen, akkor a nyelv révén etnikusak. Éppen ezért tekinthető fontosnak a nyelvet is érintő „cselekvések” összefogása és szakmai megalapozása.

A szociolingvisztikai, élőnyelvi, kétnyelvűségi kutatások szakmai, intézményi háttere ismert: az anyaországban ez természetesen jóval biztosabb, jobban szervezett kutatói személyi állományában, utánpótlásában is, mint a külső régiókban. A külső régiókban, ahol a legtöbb a tennivaló, ezeket a kutatásokat, a nyelvi tervezéssel kapcsolatos feladatok végzését a Termini hálózat fogja össze, tartja életben.¹⁴ A hálózathoz

¹³ Erre a *Nemzetpolitika* dokumentuma is utal (37).

¹⁴ Az említett dokumentum is új típusúként olyanszerű „hálózati alapú együttműködést” ajánl (38), mint amelyet mi éppen az élőnyelvi kutatásokban már tíz évvel ezelőtt kialakítottunk.

tartozó virtuális kutatóállomások maguk is heterogén intézményekhez kapcsolódnak. Működésükben a személyek a fontosak, a meghatározóak, akik közül senki nincs főállásban, képzettsége, eredményei ellenére ebben a keretben senkinek sincs szakmai státusa. Egzisztenciális biztonság nélkül az utánpótlás sem biztosítható. A hálózati együttműködés is részben az intézményi háttér bizonytalanságát ellensúlyozza. Ez a bizonytalanság és részben kilátástalanság az oka annak is, hogy – noha ennek lehetőségét a munkatársak évek óta latolgatják – a hálózat nem válhatott jogilag bejegyzett, valóságos intézménnyé.

A folyamatos és módszeres tevékenység egyik legnagyobb akadálya a bizonytalan finanszírozás, ezen kellene elsősorban változtatni. A támogatáspolitikát, amelyben a nemzetpolitika és a kisebbségpolitika egyaránt részt vesz, láthatóan bizonytalan abban, milyen arányban, milyen mértékben ossza meg a rendelkezésére álló forrásokat a tisztán szimbolikus, néha nagyon látványos, mégis alkalmi programok és célok, valamint a folyamatos munkát igénylő, a jövő alakításában szerepet vállaló szakmai intézmények között. A támogatások hatékonyságát az is csökkenti, hogy a külső régiók kisebbségpolitikájában szerepet játszó pártok láthatóan nem képesek megszabadulni attól a kísértéstől, hogy a támogatáspolitikát a civil szervezetek, szakmai szervezetek pórázaként használják.

A szakmai intézmények esetében az eredmények és kutatási programok értékelésén alapuló direkt teljesítményösztönzés volna fontos. Ehhez azonban szükség volna arra, hogy legyen egy egyértelmű stratégia és értékelési rendszer, amely figyelembe veszi a kisebbségi közösségek helyzetét és a kisebbségi intézményeknek a saját közösségükkel szembeni feladatait. Ehhez annak tudomásul vétele is hozzátartozik, hogy ezeknek az intézményeknek olyan feladatokat is el kell látniuk, amelyek a nemzetközi tudományosság szempontjából esetlegesen érdektelenek vagy marginálisak, az adott közösség számára azonban – a nemzeti azonosság megtartása szempontjából – létfontosságúak.

Irodalom

- Bálint Emese – Péntek János szerk. 2009. *Oktatás: nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 5. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János szerk. 2011. *Nyelv és oktatás kisebbségben. Kárpát-medencei körkép*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Gál Noémi 2010. *A nyelvi revitalizáció. Elméletek, módszerek, lehetőségek*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 6. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Horváth István – Tódor Erika szerk. 2011. *Nyelvhasználat, tan nyelv és két(több) nyelvű lét*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion.
- Kiss Tamás – Barna Gergő 2012. *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Nemzetpolitika. *Magyar nemzetpolitika. A nemzetpolitikai stratégia kerete*. Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Nemzetpolitikai Államtitkárság, é. n.
- Péntek János 2011. *Többségi? Kisebbségi?* In: Horváth István – Tódor Erika szerk. 2011. 11–26.
- Péntek János – Benő Attila szerk. 2005. *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 2. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Sorbán Angella 2009. *Mutatkozások és rejtőzések. A nyelvi attitűdről*. In: Bálint Emese – Péntek János szerk. 2009. 144–168.
- Szilágyi N. Sándor 2005. *Asszimilációs folyamatok a romániai magyarság körében*. In: Péntek János – Benő Attila szerk. 2005. 24–94.
- Tánczos Vilmos 2011. *Madárnyelven. A moldvai csángók nyelvéről*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Termini 2011. Benő Attila – Péntek János szerk., *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok*. Dunaszerdahely–Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda–Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.